

Prof. dr hab. Wiktor Adamus

Kraków, 22.11.2024

Instytut Ekonomii, Finansów i Zarządzania

Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej UJ

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Jacka Kroma

na temat

„Bezpieczeństwo osób niepełnosprawnych ruchowo w przestrzeni publicznej z perspektywy koncepcji *human security*”

przygotowanej pod kierunkiem naukowym promotora

prof. KAAFm dr hab. inż. Janusza Ziarko

1. Przedmiot recenzji

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska Pana Jacka Kroma pt: „Bezpieczeństwo osób niepełnosprawnych ruchowo w przestrzeni publicznej z perspektywy koncepcji *human security*”. Podstawą wydania opinii jest pismo Kierownika Dziekanatu Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie z dnia 04.11.2024r

Wymagania pod adresem rozpraw doktorskich precyzuje art.13.1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki (Dz.U. z 2017, poz. 1789, z późn.zm.). Zgodnie z brzmieniem ustawy „rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne rozwiązanie problemu w oparciu o opracowanie projektowe, konstrukcyjne, technologiczne, lub oryginalne dokonanie artystyczne, oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”. Ustawa nakazuje zatem uwzględnić w ocenie rozprawy następujące kryteria: znaczenie podjętej problematyki, poprawność sformułowanych celów i problemów badawczych, metodyka badawcza, struktura pracy oraz aspekty formalne.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska obejmuje w swej części merytorycznej: wstęp, pięć rozdziałów oraz zakończenie. Część uzupełniająca składa się z bibliografii, spisu tabel i wykresów. Spis literatury zawiera 91 pozycji w formacie tradycyjnym, 45 pozycji w kategorii „netografia” oraz 19 pozycji w kategorii „inne materiały źródłowe”. Drobne nieścisłości w cytowanych źródłach nie stanowią istotnej wady rozprawy. Całość dzieła obejmuje 297 ponumerowanych stron.

2. Znaczenie podjętej problematyki

Termin „bezpieczeństwo ludzkie” czy „bezpieczeństwo człowieka” (*human security*) został po raz pierwszy użyty w cytowanym przez Autora „Raportcie o Rozwoju Ludzkim (HDR) Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP)” z 1994 r., który opowiadał się za „skupioną na ludziach” koncepcją bezpieczeństwa i przeciwko dychotomii „wolności od niedostatku” i „wolności od strachu”. To nowe rozumienie bezpieczeństwa zastąpiło tradycyjną koncentrację uwagi na konfliktach między państwami, ochronie granic państwowych i militarnych rozwiązaniach problemów bezpieczeństwa. Uznało również współzależność między bezpieczeństwem i rozwojem człowieka. Raport proponował szeroką, wielowymiarową konceptualizację bezpieczeństwa ludzkiego, obejmującą bezpieczeństwo ekonomiczne, żywnościowe, zdrowotne, środowiskowe, osobiste, bezpieczeństwo społeczności i bezpieczeństwo polityczne. Od tego czasu bezpieczeństwo człowieka stało się ogólną, emancypacyjną koncepcją, zajmującą się wieloma przyczynami ludzkiej podatności na zagrożenia, w tym konfliktami zbrojnymi, naruszeniami praw człowieka, wyzwaniem środowiskowymi i pozbawieniem dostępu do zasobów. W 1999 r. Japonia utworzyła Fundusz Powierniczy ONZ na rzecz Bezpieczeństwa Człowieka, aby wdrożyć tę koncepcję bezpieczeństwa. Później Kanada przyłączyła się do inicjatywy i pomogła w utworzeniu Sieci Bezpieczeństwa Człowieka, a w roku 2000 - niezależnej Komisji Bezpieczeństwa Człowieka (CHS- Commission on Human Security)), aby zająć się takimi kwestiami, jak przyczyny konfliktów oraz ochrona i rozwój człowieka. Ideą przewodnią CHS było to, że państwa muszą zapewniać zrównoważony wzrost gospodarczy i ogniskować działania na grupach do niedawna marginalizowanych, zapewniając im edukację, usługi zdrowotne i zatrudnienie. Nie brakło głosów, że podejście do bezpieczeństwa człowieka nie było rygorystyczne pod względem metodycznym i było trudne do wdrożenia, jednak pomimo tej krytyki kontynuowano wysiłki zmierzające do przekształcenia idei w rzeczywistość. W 2003 r. CHS opublikowała swój raport pt. „Bezpieczeństwo człowieka dzisiaj: ochrona i wzmocnienie pozycji jednostek”, w którym potwierdzono szeroką definicję bezpieczeństwa człowieka. W 2004 r. w Sekretariacie ONZ Biura Koordynacji Pomocy Humanitarnej utworzono Zespół Bezpieczeństwa Człowieka. W tym samym roku Sekretarz Generalny ONZ zwołał „Panel Wysokiego Szczebla ds. Zagrożeń, Wyzwań i Zmian”, który podkreślił powiązane i różnorodne zagrożenia dla bezpieczeństwa człowieka i wezwał społeczność międzynarodową do zajęcia się nimi. Rozpoczęła się znacząca debata na poziomie akademickim i politycznym, poruszająca kwestie wykonalności koncepcji, a także jej znaczenie polityczne.

Na tym tle recenzowana rozprawa jawi się jako godne uznania dzieło o istotnym znaczeniu nie tylko w polskiej czy europejskiej perspektywie, lecz także w perspektywie globalnej. Podejmuje wątki o zasadniczym znaczeniu dla kondycji człowieka we współczesnym społeczeństwie, inspirowana jest przez wrażliwość Autora na depryzację i krzywdę, które mogą stać się doświadczeniem osób niepełnosprawnych, wynika także z Jego poznawczych zamierzeń, związanych z eksploracją słabiej rozpoznanych w piśmiennictwie polskim zagadnień egzystencjalnego bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych. Szczególnie godny podkreślenia jest wkład Autora w poznawcze portretowanie **różnorodności** jako ogromnie istotnego parametru współczesnego społeczeństwa. Niepełnosprawność stała się z tego punktu widzenia dziedziną badań ważną nie tylko samą w sobie (choć i to zasługiwałoby na docenienie), lecz jako składnik wspomnianej różnorodności, obejmującej szereg kontekstów i wymiarów składających się na bogatą mozaikę współczesności. Refleksja ta prowadzi do namysłu nad zagadnieniami inkluzji, włączenia do możliwie pełnego

uczestnictwa w systemach społecznych osób jeszcze dwie-trzy dekady temu lokowanych na marginesie. Autor starannie konceptualizuje problematykę własnych badań, rekonstruuje na podstawie analizy literatury przedmiotu ważne konteksty bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych ruchowo, wydobywa liczne poznawcze pożytki z koncepcji *human security*.

3. Cel pracy. Pytania badań

Autor przyjmuje, że „przedmiot badań nad bezpieczeństwem to pluralistyczna dziedzina zjawisk społecznych, czyli obiektów i/lub zjawisk, obejmująca określone, funkcjonujące w państwie podmioty: gospodarcze, administracyjne, pozarządowe, a także społeczeństwo jako całość i poszczególne społeczności i grupy w nim funkcjonujące, poszczególnych ludzi i ich kategorie oraz procesy i zjawiska społeczne i występujące pomiędzy nimi relacje, związki i zależności” (s.56). W naukach społecznych przyjęło się określać takie obiekty badań mianem „syndromatycznych”, to znaczy istniejących jako zespoły różnorodnych zmiennych, powiązanych ze sobą licznymi zależnościami. Stwierdzenia syndromatyczności badanych zjawisk ma poważne konsekwencje dla doboru metod i technik badań, w szczególności zaś kieruje uwagę na metodologiczny postulat triangulacji, czyli na konieczność wykorzystania kilku metod w jednym procesie badawczym. Jest to niezbędne dlatego, że złożoność przedmiotu badania nie daje się uchwycić przy pomocy jednej tylko metody czy techniki badawczej. Trzeba w tym celu skorzystać z potencjału kilku metod. Autor był oczywiście świadom tych konsekwencji syndromatyczności, pisząc o potrzebie łączenia podejścia subiektywistycznego z pozytywistycznym, badań ilościowych z jakościowymi.

Głównym celem badań podjętych przez Autora było „poznanie uwarunkowań bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych ruchowo w przestrzeni publicznej poprzez identyfikację barier i niebezpieczeństw oddziałujących na takie osoby, a także rozpoznanie zakresu działań podejmowanych na rzecz bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych ruchowo przez instytucje administracji publicznej oraz rekomendowanie niezbędnych dla poprawy ich bezpieczeństwa przedsięwzięć i projektów” (s. 58). Ten generalny cel badań został uzupełniony o cztery poznawcze cele szczegółowe i jeden cel praktyczny. Autor przyjął, że na poznawczy zamiar Jego pracy składają się: a) analiza i ocena opinii badanych dotyczących dostosowania przestrzeni publicznej do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo, głównie infrastruktury drogowej, środków komunikacji publicznej oraz budynków użyteczności publicznej, b) analiza i ocena opinii badanych dotyczących działań administracji publicznej związanych z poprawą bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych ruchowo w przestrzeni publicznej, ich trafność i zakres, c) analiza i ocena opinii badanych dotyczących działań administracji publicznej, wspierających osoby niepełnosprawne ruchowo w obszarze ich rozwoju kompetencyjnego, warunków życia i pracy, d) analiza i ocena radzenia sobie przez osoby niepełnosprawne ruchowo z utrudnieniami i niebezpieczeństwami występującymi w przestrzeni publicznej oraz ich inicjatywy na rzecz poprawy swojego bezpieczeństwa. Cel praktyczny sprowadzał się do sformułowania wniosków dotyczących uwarunkowań bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych ruchowo w lokalnej przestrzeni publicznej oraz przedstawienia rekomendacji usprawniania działań niezbędnych dla poprawy ich bezpieczeństwa (s. 59).

Realizacja badań własnych służyła zebraniu danych umożliwiających realizację wymienionych celów, odpowiedzi na pytania problematyki i test sformułowanych hipotez. Autor postawił następujące pytanie główne: jakie czynniki ze sfery środowiska fizycznego i społecznego wpływają na poczucie bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych ruchowo w przestrzeni publicznej oraz jakie działania, wyzwalające osoby niepełnosprawne ruchowo od strachu i niedostatku, podejmuje administracja publiczna, a także w jaki sposób są one oceniane przez badane osoby niepełnosprawne ruchowo. Pytanie to znalazło konkretyzację w następujących pytaniach szczegółowych:

- a) jak postrzegają swoje bezpieczeństwo osoby niepełnosprawne ruchowo, przebywając w przestrzeni publicznej? Co zagraża ich bezpieczeństwu?
- b) jak osoby niepełnosprawne ruchowo oceniają działania administracji publicznej związane z poprawą ich bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej? Jakie działania są właściwe, a jakie nieodpowiednie w zapewnianiu im bezpieczeństwa, a jakich działań brakuje?
- c) jak osoby badane oceniają działania administracji publicznej wspierające osoby niepełnosprawne ruchowo w obszarze ich rozwoju kompetencyjnego, warunków życia i pracy?
- d) jakie działania podejmują lub mogą podejmować w przestrzeni publicznej osoby niepełnosprawne ruchowo, wpisujące się w koncepcję *human security*, żeby lepiej radzić sobie z zagrożeniami i trudnościami?

Treść w/w pytań wyraźnie sugeruje, że strategiczny materiał badawczy stanowiły dla Autora wypowiedzi respondentów z próby dla potrzeb sondażu i próby dla badań pogłębionych. Jest to słuszne podejście, gdyż to same osoby niepełnosprawne ruchowo są w stanie najlepiej ocenić własne potrzeby i sformułować diagnozę ich zaspokojenia przez odpowiednie agendy administracji państwowej, samorządowej czy służby zdrowia. Analiza zastanej dokumentacji nie została wymieniona pośród wykorzystanych metod badawczych choć, jak można sądzić na podstawie zakresu bibliografii i treści rozdziału czwartego rozprawy, Autor dokonał rekonstrukcji podstawowych zagadnień prawnych związanych z regulacją społecznego położenia osób niepełnosprawnych ruchowo. Dokonał też przeglądu istniejącego piśmiennictwa (sondaże CBOS, badania empiryczne), w tym zwłaszcza raportów instytucji państwowych (np. NIK, PFRON, ROPS Rzeszów), oraz danych z sektora fundacji i stowarzyszeń.

Zakres przeprowadzonych analiz, dyscyplina intelektualna i metodologiczna Autora, rozległość i nader interesujący charakter zgromadzonych danych świadczą bardzo dobrze o Jego badawczych kompetencjach i przemawiają za pozytywną oceną rozprawy.

4. Metodyka badań

Metodyka badań, zaprojektowana przez Autora, pozwoliła mu zrealizować cele poznawcze i cel praktyczny. Ilościową metodę badawczą reprezentuje sondaż opinii (sondaż diagnostyczny), zaś jakościową – wywiad ekspercki, przeprowadzony z celowo dobranymi przedstawicielami życia publicznego (parlamentarzyści, samorządowcy, pracownicy organizacji pozarządowych, uczelni wyższych i szkół) oraz z osobami niepełnosprawnymi ruchowo z terenu województwa warmińsko-mazurskiego, charakteryzującymi się „szeroką wiedzą i bogatym życiowym doświadczeniem związanym z wieloletnią praktyką, jaką jest życie osoby niepełnosprawnej ruchowo w społeczeństwie i przestrzeni publicznej. Osoby te,

mieszkające/przebywające w różnych środowiskach, charakteryzują się mniejszą bądź większą aktywnością na rzecz poprawy bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych” (s.74). W badaniach wzięło udział 300 ankietowanych (159 kobiet - 53% i 141 mężczyźni - 47%) oraz 29 osób wskazanych jako eksperci. Są to wielkości wystarczające dla rekonstrukcji mentalnych obrazów sytuacji osób niepełnosprawnych w społeczeństwie.

W kilku miejscach rozprawy znalazły się stwierdzenia wymagające zwięzłych komentarzy:

- a) Autor zaznacza, że próba do badań ankietowych miała charakter celowy, to znaczy **nie była losowa ani reprezentatywna** (ponieważ była **celowa**); dalej, podaje wzory kalkulacji minimalnej wielkości próby i orzeka, że „zaletą stosowania tej (zastosowanej przez Autora – przyp. wł. W.A.) metody do kalkulacji wielkości próby jest fakt, że podaje ona *najbardziej optymalny* wynik (coś może być najlepsze, najbardziej korzystne albo po prostu optymalne, nie jest „najbardziej optymalne”). Stwierdzenia te brzmią dość niejasno. Podczas korzystania z celowego doboru próby badacz ma swobodę wyboru rozmiaru próby, która jego zdaniem ma cechy na tyle istotne, aby zapewnić dogłębne i jakościowe informacje na temat tego, co bada. **Nie jest potrzebna żadna metoda statystyczna ani obliczenia**. Na podstawie próby celowej **niczego nie możemy jednak uogólniać**
- b) oczywiście – odnosi się to także do celowego doboru ekspertów; tu także nie jest potrzebna żadna metoda statystyczna, gdyż wszystko zależy od badacza i przyjętych przezeń kryteriów doboru ekspertów;
- c) powyższe spostrzeżenia nie oznaczają, że Autor popełnił błędy wpływające na jakość uzyskanego rezultatu – wskazują raczej na to, że wykazał się troską o zasady doboru celowego i wskazał, że również w tym przypadku warto naśladować postępowanie badaczy realizujących badania na próbach losowych i reprezentatywnych; pragnę podkreślić, że zastosowany układ kryteriów doboru respondentów badań ankietowych i ekspertów do wywiadu dowodzi świetnego przygotowania Autora w zakresie wymagań stawianych badaniom na próbach celowych;
- d) „Większość ankietowanych posiada wykształcenie podstawowe - 27 % badanych, co może świadczyć o ograniczonym dostępie do edukacji i braku motywacji do własnego rozwoju osób niepełnosprawnych ruchowo. Najmniej badanych posiada wykształcenie wyższe I stopnia- 10% i II stopnia - 11%.” (s. 89); oczywiście 27% badanych to nie jest większość – stanowi ją 73% pozostałych badanych; należało zaznaczyć, że **najczęściej** respondenci wskazywali kategorię „wykształcenie podstawowe”;
- e) „Wśród ankietowanych z województwa warmińsko-mazurskiego, większość osób z dysfunkcją ruchu jest w stanie poruszać się samodzielnie (28%), bez konieczności używania dodatkowego sprzętu. Pozostali najczęściej poruszają się z wykorzystaniem kul i balkonika (27%) lub wózka inwalidzkiego bez napędu elektrycznego (23%)” (s.255); 28% respondentów oczywiście nie stanowi większości – stanowią ją pozostali respondenci, czyli 72% badanych. Należało zaznaczyć, że **najczęściej** wskazywano odpowiedź „jestem w stanie poruszać się samodzielnie”

Osobnym, irytującym aspektem doświadczeń badaczy prowadzących analizy empiryczne, jest postawa niektórych respondentów, zwłaszcza tych, którzy reprezentują władzę. Lekceważenie badacza i znaczenia podejmowanej przezeń problematyki, świadczy o wyjątkowo niskim poziomie osób sprawujących ważne funkcje publiczne i pośrednio – o utrzymującym się negatywnym doborze kadr.

5. Struktura rozprawy

Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Część uzupełniająca składa się z bibliografii, spisu tabel i wykresów. Dostarczony egzemplarz rozprawy nie zawiera streszczenia w języku polskim i angielskim. Spis literatury obejmuje 91 pozycji w formacie tradycyjnym, 45 pozycji w kategorii „netografia” oraz 19 pozycji w kategorii „inne materiały źródłowe”.

Rozdział I pracy zawiera obszerną charakterystykę koncepcji *human security*. Autor nie stroni od krytycznych uwag na jej temat, podejmując na przykład wątek kontrowersji wokół tej koncepcji (nowy paradygmat czy fałszywa obietnica bezpieczeństwa?). Główny jednak wysiłek analityczny wkłada w prezentację zagrożeń dla osób niepełnosprawnych, traktując wspomnianą koncepcję jako swoiste „okulary poznawcze”, pozwalające odsłonić społeczno – kulturowe i fizyczne zagrożenia oraz kierunki działań zmierzających do ograniczenia lub nawet eliminacji tych zagrożeń.

Rozdział II pracy zawiera opis przyjętych metod i narzędzi badawczych, eksplikację i operacjonalizację problemu badawczego. Szczególnie starannie Autor przedstawił zmienne i wskaźniki, jakie przyjął w swoich badaniach.

Trzy pozostałe rozdziały pracy poświęcone zostały interpretacji zgromadzonych danych. Ich objętościowy udział w całości rozprawy dokumentują strony (od 82 do 282). Ponad dwieście stron dzieła stanowią własne rozważania Autora, nie zaś cytaty i omówienia literatury przedmiotu. Wolno to uznać za prawidłowe proporcje pracy.

W końcowej części pracy Autor sformułował szereg istotnych uwag i zaleceń o charakterze praktycznym, m.in. zamieścił konstatację, że „osoby niepełnosprawne ruchowo z województwa warmińsko-mazurskiego **nie są traktowane przez odpowiednie władze publiczne na równi z osobami pełnosprawnymi w kontekście dostępu do różnych obiektów publicznych (podkr. moje – W.A.)**, w tym obiektów środowiska fizycznego, społecznego, ekonomicznego, zdrowotnego, co znacząco ogranicza możliwość korzystania przez nie z obiektów, urządzeń i usług powszechnie dostępnych oraz ma wpływ na obniżenie poczucia bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych. I dalej: „...praktyka życia codziennego pokazuje, że niestety nie mogą one w pełni korzystać ze swoich praw. W społeczeństwie osoby niepełnosprawne postrzega się przez pryzmat ich słabości i ograniczeń, nie dostrzega się ich cech pozytywnych i chęci samodzielnego decydowania o własnym życiu. Powoduje to wiele sytuacji dyskryminujących” (s.277). Autor w szeregu konkretnych sformułowań rysuje horyzont niezbędnych działań, które agendy państwa i podmioty trzeciego sektora powinny podjąć, by eliminować sygnalizowane, wieloletnie zaniedbania.

6. Formalna strona pracy

Formalna strona pracy nie budzi zasadniczych zastrzeżeń. Drobniejsze nieporadności stylistyczne (językowe) nie obniżają wartości pracy.

7. Konkluzja końcowa

Recenzowana rozprawa doktorska dokumentuje wysokie intelektualne kwalifikacje Autora oraz głęboką znajomość badanej problematyki i warsztatową biegłość w wykorzystaniu

metod badań społecznych w gromadzeniu i opracowaniu danych. Zawiera istotne poznawczo i od strony praktycznej konkluzje. Sygnalizowanych kilka drobniejszych usterek nie obniża generalnie bardzo wysokiej merytorycznej oceny pracy. Uważam, że istotność podjętej problematyki badawczej i trafność sformułowanych na podstawie badań wniosków upoważniają do nadania Autorowi stopnia doktora.

Wiktor Adamus